

o'rinlarida Axriman "dev" aniqlagichi bilan kelsa, bu nom mifonimlar sirasiga kiradi. Ayrim joylarda Axriman zardushtiylik dinidagi Axriman – yovuzlik xudosi ma'nosida keladi va u diniy nom hisoblanadi.

Xullas, diniy nomlarni o'rganish onomastikaning teonomiya deb atalgan kichik sohasi uchun boy materiallar berishi mumkin.

Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Firdavsiy "Shohnoma"sidagi antroponimlar nihoyatda salmoqli. Birgina shoh ismlari katta tadqiqot obyekti bo'lishi mumkin. "Shohnoma"da ellik podsholik tasvir etiladi va dostonning kompozitsion qurilishi ushbu bilan belgilanadi. Demak, asarda 50 dan ortiq shoh nomi qayd etilgan.

Bu shohlar Eroniy shohlar bo'lib, ulardan tashqari dostonda boshqa mamlakatlar shohi nomlari, jumladan, Rum, Chin, Turon, Hindiston mamlakatlari shohlarining nomi ham zikr etilgan. Hisob-kitob joiz bo'lsa, unda bu raqamni yuzga yetkazish mumkin. E'tiborli tomoni shundaki, bu nomlarning ko'pchiligi o'zbek ismlari fondida mavjuddir: Jamshid, Xusrav, Bahrom, Rustam, Suhrob, Afrosiyob, Iskandar, Ardasher, Siyovush, Narimon va hokazo.

Bundan tashqari, dostonda ayollar ismlari ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Ularning aksariyati kanizaklar, qahramonlarning onalari obrazlaridir.

Yuqorida zikr qilganimiz mifonim, teonimlar ham alohida tadqiqot ishlariga muhtojdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Фирдавсий. Шохнома. 1-жилд, 1975.
2. "Авесто". Тарихий-адабий ёдгорлик. А.Махкам таржимаси. Т., "Шарк", 2001 йил.
3. Жўраев М. А.Навой ижоди ва "Авесто" мифологияси. А. Навой ижодий мероси ва унинг жахоншумул аҳамияти. Т., 2001.
4. Ҳомидий Х. "Шохнома" шухрати. Т., 1995.

NOMSHUNOSLIK – FAN SIFATIDA

✓ *A.Allaberganova (Lingvistika (o'zbek tili) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti)*

Respublikamiz tilshunoslari tomonidan onomastika, uning yetakchi yo'nalishlaridan bo'lgan antroponimiya va toponimiya sohalaridagi ilmiy natijalarni bugungi kunda umumta'lim maktablariga, ta'lim-tarbiya ishlariga tatbiq qilish kun tartibida turibdi. Maktabda, ona tili darsla-

rida sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilishda onomastik materiallardan foydalanish masalasini, shu yo'nalishda to'plangan materiallar asosida yoritishni ushbu ishda maqsad qilib qo'ydik.

1991-yilda Respublikamizning qadimgi davlatchilik markazlaridan biri Xorazm (Urganch)da juda katta ilmiy jamoatchilikni qamrab olgan sobiq Butunittifoq ahamiyatiga ega bo'lgan, nomshunoslikka bag'ishlangan sobiq Butunittifoq ilmiy-amaliy anjumani va uning umumiy onomastika, shuningdek, uning muhim tarmoqlaridan biri toponomikaning qator ilmiy-nazariy, amaliy va bu sohadagi yutuqlarini ta'lim-tarbiya ishiga tatbiq qilish bo'yicha qabul qilgan tavsiyalari bilan yaqindan tani-shar ekanimiz, onomastik materiallarni maktab sharoitida o'rganish mu-ammolari bizdan ancha dadillikni talab qilishini tushunib yetdik va quyidagilarni yechimini topish zarur bo'lgan masalalar deb qaradik:

– o'quvchilarni fanlarni o'qitish jarayonida duch kelinadigan atoqli otlarning to'g'ri talaffuzi va yozilishi (imlosi) bilan tanishtirish, atoqli otlarning ma'no asoslari, tuzilishi, yasalishini o'rgatish, qaysi ijtimoiy-tarixiy davrga, hududga aloqador ekanligi haqida ma'lumotlar berish, shuningdek, atoqli otlarni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri, ijodiy va madaniyatli qo'llay olish kabi ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish kabi ta'lim-tarbiyaviy masalalarni hal qilish lozim.

Ko'rinib turibdiki, bunday muhim jihatlarni o'zlashtirmasdan, chinakam savodxon, yetuk ma'lumotli, chinakam madaniyatli bo'lish qiyin. Shu bilan birga, bu ma'lumot, ko'nikma va malakalarni o'quvchilarga namunali qilib yetkazish har bir, har qanday o'qituvchining qo'lidan ham kelavermaydi. Buning uchun muallimlarimiz maxsus tayyorgarlikka ega bo'lishlari, onomastikaning ilmiy-nazariy asoslaridan xabardor bo'lishlari, umumta'lim maktablarida ularning mazmunini, bu sohadagi ma'lumot va tushunchalarni o'quvchilarga yetkazishning qulay metodik-amaliy tomonlarini bilgan yetarli tajriba to'plagan, kasb-kor mahoratiga ega bo'lishlari lozim.

Ta'kidlaganimizdek, maktabda onomastik materialdan foydalanish dars jarayonida va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarga onomastik bilimlarni to'plash yo'llarini tushuntirish kabi masalalar ham o'rganishni talab qiladigan dolzarb masalalardan biri bo'lib qo'laveradi. Mazkur maqolamiz bu masalani yoritishga ozgina bo'lsa-da, yordam beradi, deb o'ylaymiz.

Istalgan bir taraqqiy qilgan tilning lug'at fondi tarkibini kuzatadigan bo'lsak, so'z boyligining salmoqli bir qismini otlar tashkil qiladi.

Tilshunoslar otlarni ikki katta guruhga bo'ladilar: turdosh va atoqli otlar. Turdosh otlar borliqdagi narsalar, voqea va hodisalar haqidagi tushuncha va tasavvurlarni umumlashtirib, mujassamlab ataydi. Masalan, kitob so'zi har qanday kitobning umumiy nomidir, shuningdek, shahar va qishloq nomlari ham har qanday shahar va qishloqlarning umumlashma, mushtarak nomidir.

Umumlashtirish, umumlashma mushohada yurita olish inson tafakkurining ulug' mo'jizasi, fikrlash tojidir. Ammo insonning hayotiy ehtiyoji, tabiatning serqirra sirlarini bila borishi qadimda inson uchun borliqdagi yakka narsalar, voqea-hodisalarni, hatto odamlarni bir-biridan farqlash, alohida ajratib atash, ya'ni ularga alohida nom berish ehtiyojini tug'dirgan. Mana shular natijasida fanda atoqli otlar yuzaga kela boshlagan. Atoqli otlar alohida, yakka holda olingan narsalar, jug'rofiy obyektlar, hodisalar uchun berilgan maxsus nomlardir. Agarda turdosh otlar narsa va hodisalar haqidagi tushunchani umumlashtirib, mujassamlab atasa, atoqli otlar yakkalab, bir-biridan ajratib, farqlab ataydi. Daryo so'zi – o'zbek tilida har qanday barcha daryolarning umumiy nomidir, ammo Amudaryo, Sirdaryo, Surxondaryo, Zarafshon so'zlari esa alohida daryolarning maxsus otlaridir. Ko'rinadiki, atoqli otlarning asosiy vazifasi, bir turdagi narsalar, joylar, o'rinlarni bir-biridan farqlash, ajratishga xizmat qilishidir.

Har qanday tilda turdosh otlar bilan birga atoqli otlar ham mavjud. Kishilarning ismlari, familiyalari, otasining ismi, taxalluslar, shuningdek geografik nomlar, sayyora va yulduzlarning nomlari, hayvonlarga atab qo'yilgan nomlar atoqli otlar jumlasiga kiradi. Bular bir butun holda o'zbek tilining onomastik boyligini tashkil qiladi. Binobarin, onomastika so'zi asli grekcha bo'lib, "nom qo'yish san'ati" degan ma'noni bildiradi hamda u tilshunoslikdagi atoqli otlarni har tomonlama o'rganuvchi soha nomidir. Atoqli otlar keng va turli-tuman doiradagi narsalar, hodisalar, tushunchalarni ifodalash uchun qo'llaniladi.

Kishi ism, familiya va ota ismiga ega. U laqabga, taxallusga ham ega bo'lishi mumkin. Bunday nomlar antroponimlar deb yuritiladi. Antroponimlarni ilmiy o'rganuvchi fan antroponimikadir.

Geografik obyektlar (daryolar, dengizlar, tog'lar, pasttekisliklar, shaharlar, qishloqlar, viloyatlar, mamlakatlar, ko'chalar, yo'llar va ho-

kazolar) ham atoqli otlarga ega. Bunday nomlar toponimlar deyiladi. Bularni ilmiy o'rganuvchi fan toponimikadir.

Kosmik fazodagi obyektlar nomlari (yulduzlar, yulduz turkumlari, sayyoralar, kometalar) kosmonimlar deb yuritiladi. Kosmonimlarni o'rganuvchi fan kosmonimikadir.

Hayvonlarning atoqli otlari (laqablari), ayniqsa, uy hayvonlari – itlar, otlar, mollar va boshqalarning nomlari zoonimlarni tashkil qiladi. Bularni ilmiy o'rganuvchi fan zoonimika deb yuritiladi.

Moddiy madaniyat, fan va texnika narsalari (musiqa asboblari, zargarlik buyumlari, kemalar) hamda ma'naviy-madaniyat asarlari (kitoblar, jurnallar, musiqiy eshittirishlar va hokazolar) ham ko'pincha atoqli otga ega bo'ladi. Bularni ifodalash uchun hozircha umum qabul qilingan termin yo'q. Ularni ktematonimlar yoki xrematonimlar deb ataganlar.

Antroponimika, toponimika, kosmonimika, zoonimika, ktematonimikalar onomastika tarkibiga kiradi va uning bo'limlari hisoblanadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarimiz maktab, litsey va kollejlarda darsliklarida atoqli otlar mavzularini o'tish va o'qitish jarayonida asqotadi, o'zbek tili o'qituvchilariga har tomonlama amaliy yordam bera oladi. Bu esa nomshunoslik sohasidagi yangiliklarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. Наманган, 2006.
2. Бегматов Э. Антропонимика. Тошкент, "Фан", 2012.
3. Рашидова М. Ўзбек тилидаги лақабларнинг лексик-семантик ва услубий хусусиятлари. Т., "Iqtisod-Moliya", 2008.
4. Комилов Н. Исми шариф. Соҳиб Камол. 505 исм маъноси. Қарши, "Насаф", 2004.
5. Подольская Н.В. Проблемы ономастического словообразования. "Вопросы языкознания", 1990.